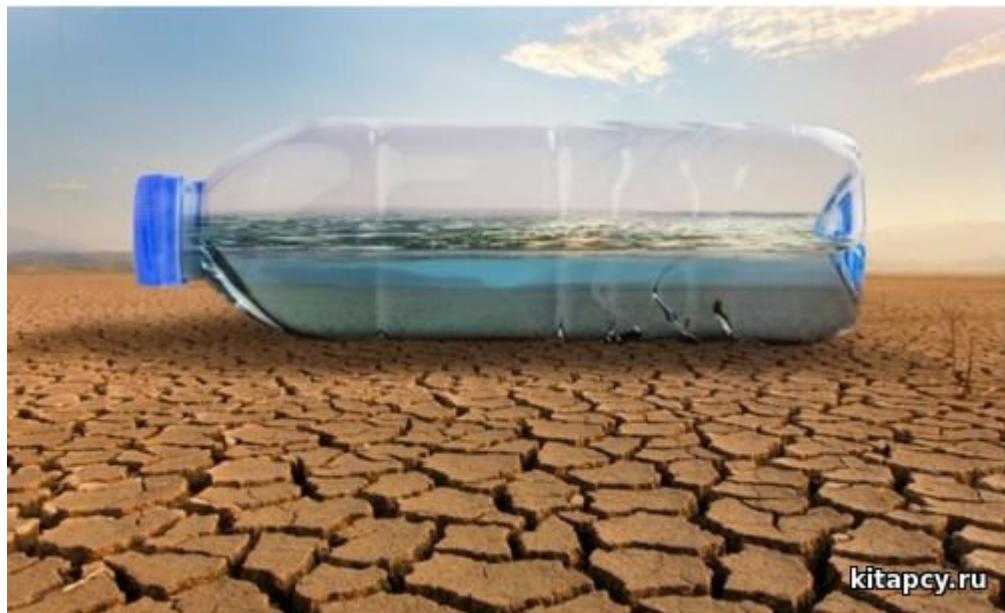

Geljegiň howpy – suw gytçylygy

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 26 января, 2025

Geljegiň howpy – suw gytçylygy GELJEGIŇ HOWPY – SUW GYTÇYLYGY

Suw ýasaýşyň gözbaşy. Şonuň üçinem ýer togalagyndan başga ýerdäki ýasaýşyň gözleglerinde suwuk görnüşdäki suwuň barlygy-yóklugy öwrenilýär

Suw ýasaýşyň gözbaşy. Mysal için, adam organizminde bolup geçýän ähli funksiýalarda (iýmit siñdiriş, gan aylanyş, dem alyş, daşyna çykaryş ýaly) suwa mätäçlik duýulýar. Şonuň üçinem ýer togalagyndan başga ýerdäki ýasaýşyň gözleglerinde suwuk görnüşdäki suwuň barlygy-yóklugy öwrenilýär.

Kosmosdan seredilende planetamyz mawy şar ýaly bolup görünýär. Munuň sebäbi ýer gabygynyň 71%-niň suw bilen örtülen bolmagydyr. Suwuk görnüşdäki suw ýer togalagyny Gün sistemasyndaky beýleki planetalardan tapawutlandyrýan iň esasy maddadır. Geologiki subutnamalar suwuk görnüşdäki suwuň 3,8 milliard ýyl bәri ýer togalagynda bardygyny görkezýär.

Esasanam bir maddanyň ereme we gaýnama gyzgynlygynyň arasynda ullakan tapawut bar. Emma suw otnositel gysylan gyzgynlygyny arasynda gaty, suwuk we gaz görnüşinde gabat gelip biler.

Eýse ýasaýsyň gözbaşy bolan suw planetamyzda pikir edişimiz ýaly köpmi?

Dünýäde $1.386.000.000 \text{ km}^3$, ýagny, 1.385 kilometre barabar şaryň ululygyna deň mukdarda suw bar. Dünýädäki suwuň $96,5\%$ -i okeanlarda, köllerde, derýalarda, buzluklarda ýerleşýär. Emma janly-jandarlaryň ýasaýsynyň dowam etmegi üçin diňe süýji suwa zerurlyk bar. Dünýädäki suwuň bolsa bary-ýogy $2,5\%$ -ni ($10.633.450 \text{ km}^3$) süýji suwlar tutýar.

Global derejede suw sarp edijiliği gün geçdiği saýy artýar. Şeýle-de global maýlama sebäpli klimatdaky üýtgesme, howa hadysalarynyň çakdanaşa ýygylaşmagy, arassa suw gorlarynyň hapalanmagy arassa süýji suw gorlarynyň barha köp sarp edilmegine sebäp bolýar.

Dünýä ýurtlarynyň üçden biriniň suw üpjünçiliği ýok ýa-da juda çäkli. Dünýä ilatynyň 18% -i bolsa arassa suwa mätäçlik çekýär. Suw gorlarynyň azalmagy göchä-göçlük we köpcülikleýin ýokanç keseller ýaly ýaramaz täsirlere ýol açýar.

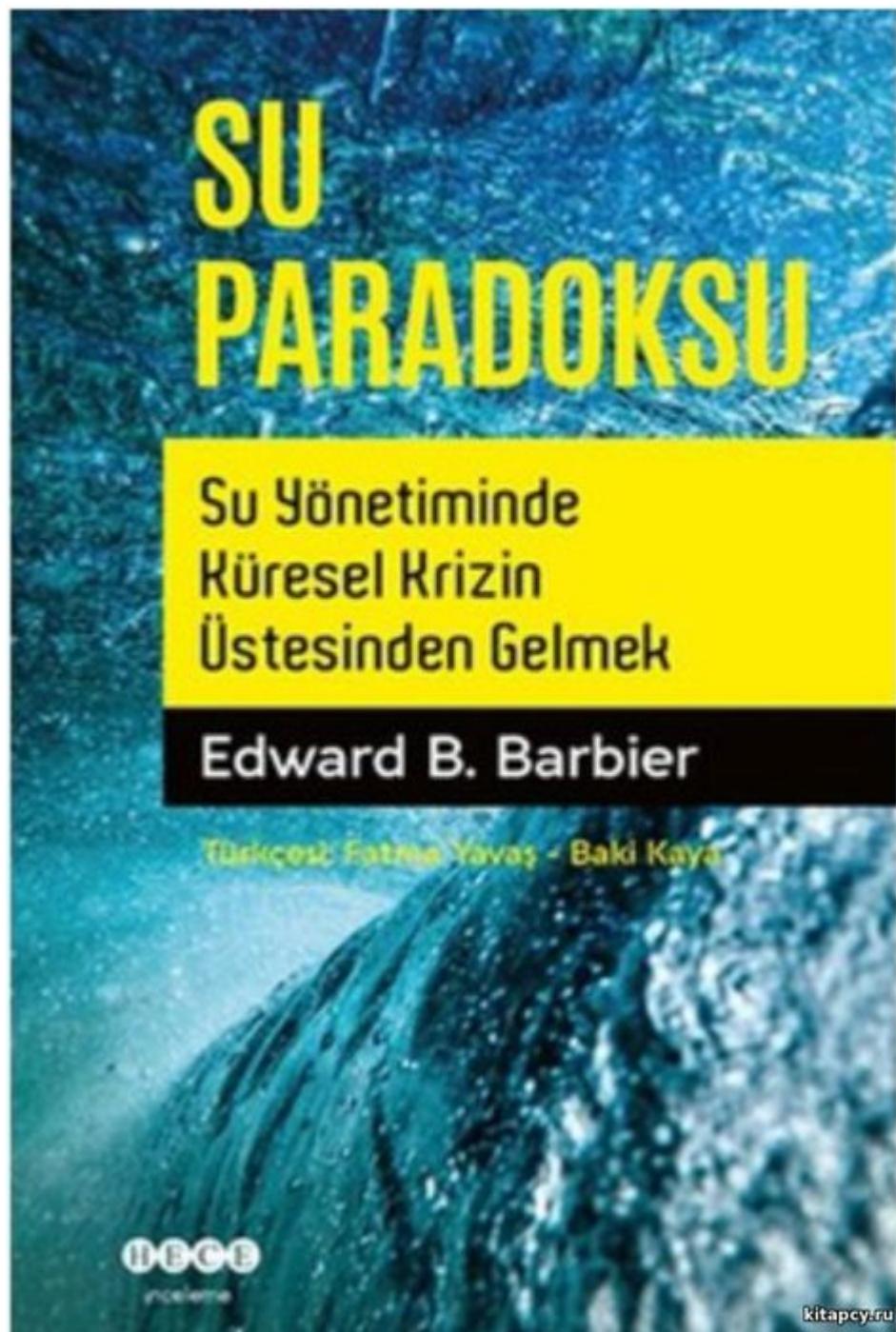
Dünýädäki arassa süýji suw zapasy çäkli. Bu zapasyň yzygiderli ulanylýandygyna garamazdan gutarmaýandygynyň sebäbi suw aýlanşygy diýilýän prosesiň dowamynda suwuň global ölçege yzyna gaýdyp gelmegindedir. Her ýyl 577.000 km^3 suw (Garadeñizdäki suwuň massasyndan has köp) bu aýlanyşygyň içinde aýlanyp dur.

Bu suwlaryň 502.800 km^3 -i okeanyň ýüzünden, 74.200 km^3 -i bolsa gury ýerden bugarýar. Buga öwrülen suwlar atmosferada ýokaryk hereket etdigiçe sowaýar we agyrlaşyp ýagyşa öwrülýär. Şeýdip buga öwrülen suwlar bilen deň derejedäki suw ýagyş-ýagmyrlar arkaly okeanlara (458.000 km^3) we gury ýere (119.000 km^3) gaýtadan dolanyp barýar. Gury ýeriň ýüzünden buga öwrülip daşlaşan we agyrlaşyp gury ýere gaýdyp gelýän suwuň mukdarynyň arasyndaky tapawut ýylда 44.800 km^3 . Bu görkeziji akar suwlar (42.700 km^3) we ýerasty suwlar (2100 km^3) bilen gury ýerden okeanlara akýan suwuň mukdaryna deň. Munuň özi adamlaryň ýasaýyş zeryrlyklaryny kanagatlandyrmaq we ykdysady işlerini dolandırmak üçin gerekli süýji suwuň gözbaşydyr.

Emma süýji suwlar ýer togalagynda deň paýlananok. Käbir sebitler suw gorlary taýdan has baý bolsa, käbir ýerlerde suw

gorlary diýseň çäkli. Ýyllyk 42.700 km³ süýji suw gidlarymyzyň 32%-i Aziýada, 28%-i Günorta Amerikada, 7%-i Ýewropada, 6%-i Awstriýada ýerleşýär.

Bir ýerde süýji suw gidlarynyň mukdarynyň zerurlyk duýulýan suwuň mukdaryndan az bolmagyna suw stresi diýilýär. Dünýä boýunça alanda Afrikada suw stresi barha ýokarlanýan bolsa, Demirgazyk Amerikada suw stresi pes derejelerde.

- **Türkiýe süýji suw gidlary taýdan nähili ýagdaýda?**

Ýurdumyzyň ýerüsti we ýerasty süýji suw potensialy ýylda

112km³. Häzir 95 km³ ýerüsti suw mümkünçiligidimiziň bary-ýogy 27,5 km³-den peýdalanyп bilýärис. Bu gorlaryň 76%-i suwaryşda, 14%-i agyz suwy hökmünde, 10%-i bolsa senagat önumçiliginde ulanylýar.

Ýurtlar ýylда adam başyna düşyän ýaramly süýji suwuň mukdaryna görä kategoriýalandyrlyar. Munuň 1.000 m³-dan az bolmagy suw gytçylygy, 1.000-1.700³-dan köp bolmagy bolsa suw bolçulygy hökmünde baha berip bolar. Ýurdumyzda adam başyna düşyän ýaramly agyz suwunyň mukdary 1.555 m³. Ýagny Türkiye suw gorkusy bar ýurtlaryň toparyna girýär.

BMG-nyň Azyk we Ekerançylyk boýunça guramasynyň (FAO) maglumatlaryna görä, suw gorkusyny başdan geçirýän ýurtlaryň derejesi 34%-e, suw gytçylygyny başdan geçirýän ýurtlaryň derejesi bolsa 15%-e ýetip biler. Şeýle-de, 2050-nji ýylда 9,4 milliarda ýetjekdigi çaklanylýan dünýä ilatynyň 40%-i suw ýetmezçiligini başdan geçirip biler.

Aýratynam ýurdumyzda we dünýä boýunça suw gorlaryndan tygşytly peýdalananmak gün geçdigisaýy möhüm problema öwrülip barýar. Mysal üçin, hammamda geçirýän wagtmyzy gysgalmak, ir-iýmişleri we gök öünüleri akar suwuň astynda ýuwmagyň deregne suwdan doldurylan gapda goýup ýuwmak, kir ýuwýan enjam ýaly suwy tygşytlap ulanýan enjamlary saýlap almak edip biljek öñuni alyş işlerimizden bary-ýogy birnäçesi. Çünkü gönüden-göni ulanýan suwumyz bilen bir hatarda dürli ýollar arkaly süýji suw gorlarynyň harç edilmegine sebäp bolýarys. Mysal üçin geýyän eşigimiziň öndürilmegi üçin (ýagny, pagtanyň ekin meýdanynda ýetişdirilmeginden tä zawodda ýüplüge we eşige öwrülişne, satyljak dükanyndan biziň elimize gelip gowuşýança geçen wagtda) ulanylýan suwuň mukdary 2.500 litre golaý. Suw aýak yzy diýip atlandyrylan bu kesgitleme bir şahsyň gönüden-göni ýa-da başga maksatlar üçin ulanýan suwunyň mukdaryny görkezýär.

Dünýä ilaty gün geçdigisaýy köpelip barýar, köpeldigiçe-de suw gorlary öñküden beter hapalanýar. Şonuň üçin diñe özümüz üçin däl, geljekki nesiller we beýleki janly-jandarlar üçinem arassa süýji suw gorlaryny goramak gerek. Şu babatda düýpli işleri ýola goýmak maksady bilen her ýylyň 22-nji marty BMG

tarapyndan Bütindünýä Suw günü hökmünde bellenip geçilýär. Bizem suwy tygşytly ulanmaga üns berip, öz suw aýak yzymyzy kiçeldip bileris.

• **Çeşmeler:**

1. I.A.Şiklomanow "Appraisal and Assessment of World Water Resources", Water International, Cilt 25, Sayı 1, s. 11-32, 2000.
2. J.L.Marko "Monitoring water resources and water use from earth observation in the belt and road countries.", Bulletin

- of Chinese Academy of Sciences, tom 32, sah. 62-73, 2017.
3. Vanham, D. ve Leip, A., "Sustainable food system policies need to address environmental pressure sandimpacts: The example of water use and water stress.", Science of The Total Environment, Cilt 730, Makala no: 139151, 2020.
4. FAO, Crops and Drops: Making the Best Use o f Water for Agriculture, Rome, 2002.

Selin ÇORBA.

22.03.2021 ý. Publisistika